

historia, sade Szulc i en intervju 2013 för ett nyhetsbrev om polska förhållanden på nätet, *Webb-Bulletinen*. Hans eget arbete bekräftar tyvärr inte den ståndpunkten.

Södertörns högskola

HÅKAN BLOMQVIST

Henrik Rosengren, *Från tysk höst till tysk vår: Fem musikpersonligheter i svensk exil i skuggan av nazismen och kalla kriget* (Lund: Nordic Academic Press, 2013). 400 s.

Jag har egentligen rätt svårt för biografier. Som den av statsvetenskapen präglade modernhistoriker jag är, brukar jag fördomsfullt döma ut dem som navelskådande och detaljdrivna, med upphöjande av den enskildes livserfarenheter på bekostnad av de samhällsstrukturer personen verkat inom, och intressanta(re) generaliserbara forskningsfrågor. Det var därför med viss skepsis jag tog mig an Henrik Rosengrens kollektivbiografi *Från tysk höst till tysk vår*. Dess övergripande fokus på exilproblematik, nazism och kalla-krigspolitik gjorde mig dock nyfiken.

Så här i efterhand är jag mycket glad för det. Rosengrens kollektivbiografi är ett mästerligt hantverk. Den är en historisk studie i sann humanistisk tradition, där förståelse ges prioritet framför förklaringen, men där växelgången mellan enskilda livsöden och de strukturella sammanhangen sker smidigt och eftertänksamt, utan skavande sömmar. Det är skickligt gjort. Genom en djupgående men ödmjuk analys av fem musikpersonligheters exiltillvaro i Sverige mellan 1930- och ca 1970-tal, bereds läsaren personliga ingångar till breda historiska sammanhang såsom musikpolitik (och politiskt musikbruk) i Sverige, Sovjetunionen och Östtyskland; antisemitism och nazism, och den svenska kommunisträdslan på 1950-talet, vilken innebar att flera av personerna övervakades av säkerhetspolisen, framför allt i egenskap av utlänningar. Det är musikhistoria, men också exilhistoria, flyktningpolitik och kalla-krigshistoria.

Studien ges ett analytiskt ramverk med hjälp av en teoretisk modell som Rosengren hämtat från den amerikanske ekonomen Albert O. Hirschman, från början applicerad på hur människor förhåller sig till gemenskaper och sammanslutningar av mindre och oftast frivillig sort (som till exempel föreningar och organisationer). "Sorti", "protest" och "lojalitet" används här som begrepp för att analysera hur de fem landsflyktiga förhållit sig till det nationella (det tyska/österrikiska respektive svenska), det judiska (den tillskrivna judiskheten såväl som den självupplevda) och det kulturella, och

hur deras respektive erfarenheter av nazism, antisemitism, Förintelsen och exiltillvaron påverkat dessa lojaliteter i termer av kontinuitet och diskontinuitet. En intressant undersökningsfråga handlar även om hur dessa erfarenheter påverkade personernas estetiska uppfattningar.

Som teoretisk modell betraktat är denna samling begrepp, som ytterst för exilpersonen handlar om "uppbrott" respektive "anpassning", ganska tunn. Men i synnerhet lojalitetsbegreppet fungerar mycket bra som sammanhållande analytiskt kitt när dessa personers intressanta livsöden ska analyseras mot bakgrund av deras omvälvande erfarenheter. Här finns musikhistorikern och tonsättaren Richard Engländer, den protestantiska konvertiten som aldrig identifierade sig själv som jude men som likväl drabbades hårt av den tyska antisemitismen, och som i sin profession i Sverige verkade för avpolitisering av musik och återupprättande av det klassiska (förnazistiska) tyska kulturarvet. Här finns även folkbildaren Herbert Connor, som övergav sin judiska tro i Sverige, och vars relation till det tyska förblev klivet efter upplevelserna av Förintelsen. Den entusiastiske musikforskaren Ernst Emsheimer var kanske den av de fem som lyckades bäst med integreringen i det svenska samhället då han så småningom blev chef för Musikmuseet. För den självkritiske tonsättaren Hans Holewa, däremot, var utanförskapet både tillskrivet och självpåtaget. Hans passion för den atonala tolvtonstekniken blev en protest mot såväl nazismen som det svenska musiklivet, som fram tills 1960-talet förhöll sig misstänksamt mot modernism.

Det intressantaste men kanske också sorgligaste livsödet i boken är Maxim Stempels, den språkbegåvade musikkritikern, pianisten, tonsättaren och pedagogen, som jag utifrån Rosengrens redogörelse misstänker möjligen kom att inkorporera delar av antisemitismens logik i sin egen person, genom sitt hyllande av det nationella och bortsorterande av sin egen judiska bakgrund. Den förvånansvärt okritiska lojaliteten mot kommunismen och Sovjetunionen innebar att denne intelligente musiker, som privat uppskattade modern atonal musik, kritiserade denna offentligt i enlighet med sovjetiska politiska musikideal som föreskrev att musik skulle vara klar, tydlig, lättfattlig och folklig. Hans egenskap av intellektuell, jude och kommunist gjorde honom till ett hot mot nationen i alla de politiska system han mötte under sin levnadstid – det austrofascistiska Österrike, kalla krigets Sverige, men också det kommunistiska Sovjetunionen han drömde om.

Källmaterialet till Rosengrens studie är brett, brokigt och omfattande – det hämtas bland annat från utlänningskommissionens arkiv, säkerhetspolisens arkiv, de fem personernas vetenskapliga produktion, privata arkiv samt intervjuer med deras anhöriga. Med sin omsorgsfulla studie visar Rosengren förtjänstfullt på kollektivbiografins möjligheter. Statsvetaren i mig skulle

ha önskat mer av sammanfattande strukturella analyser och kanske något mindre av personliga detaljer. Historikern i mig anser dock att som historiskt verk och biografi betraktad är den här boken en riktig pärla.

King's College London

CECILIA NOTINI BURCH

Gunilla Zimmermann, *Sverige blev vårt hemland: Tyska invandrare i Västerås efter andra världskriget* (Västerås: Kulofri förlag 2014). 324 s.

Mellan 1945 och 1960 ökade antalet tyskar i Sverige från mindre än 15 000 till mer än 37 000. De utgjorde därmed den klart största utomnordiska migrantgruppen när arbetskraftsinvandringen tog fart i början av 1950-talet. En majoritet av de tyska migranterna var kvinnor och de rekryterades för att arbeta i industrier och som hembiträden. I boken *Sverige blev vårt hemland* studerar och dokumenterar Gunilla Zimmermann viktiga delar denna migrantgrupps historia i ett lokalt perspektiv, med den ASEA-dominerade staden Västerås i fokus.

Empiriskt har Zimmermann utfört ett gediget grävarbete. Hon har excerperat kyrkoböcker, studerat lokalt tidningsmaterial och genomfört hela 59 intervjuer. Till intervjupersonerna hör både tyskar som fördrivits eller flytt från Central- och Östeuropa i samband med andra världskrigets slut, tyskar uppväxta i landets västra delar och några personer födda i Sverige med tyskspråkiga föräldrar. De flesta kom dock till Sverige som barn eller unga vuxna. Därigenom kan författaren redovisa en mångfald av livsöden och peka på såväl generella drag i migrations- och integrationsprocesserna som det unika i olika individuella berättelser. Många av de återberättade livsödena är gripande läsning, speciellt flyktingarnas och de fördrivnas bakgrundsberättelser. Så långt de skriftliga källorna tillåtit har Zimmermann dessutom dokumenterat de tyska invandrarföreningarnas verksamhet i staden.

Ett bidrag till forskningsläget om efterkrigstidens invandring – enligt mitt tycke kanske till och med det viktigaste bidraget i boken – utgörs av en mindre delundersökning av migrationernas tidsmässiga varaktighet. Med god metodologisk driftighet utgår Zimmermann ifrån de 1 274 tyska namn som hon fann i Västerås inflyttningslängder och går vidare med dem i Skatteverkets register. Där fann hon att 428 av dessa tyska migranter vid tidpunkten för studien hade lämnat Sverige, varav hälften hade gjort det inom tre år efter invandringen. Bland dem som stannade i landet i minst